

مجلة علمي تحقيقي بين المللي علوم اسلامي
مجلة دراسات اسلامية، عالمية، علمية، محكمة
Uluslararası İslami Araştırmalar Dergisi
International Journal of Islamic Studies

ديوان

ISSN: 2706-6428 E-ISSN: 2707-7462

جلد: ۰۳ شماره: ۰۱ سال: ۱۴۰۰
Volume: 3 Issue: 1 Year: 2022

عوامل انحطاط و فروپاشی دولت عثمانی

عوامل انهيار الدولة العثمانية

Osmanlı Devleti'nin Gerileme ve Çöküş Nedenleri
Factors of Collapse and Ruin of the Ottoman Empire

Doi: <http://dx.doi.org/10.48117/Diwan.2022.16>

حسيب الله سديد*

Makale Bilgisi / Article Information

Makalenin Türü/Article Type: Araştırma makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received Date: 22.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.01.2022

معلومات مقاله / بيانات المقال

نوع مقاله / نوع المقالة: تحقيقي / البحثي

تاريخ دریافت مقاله / تاريخ استلام المقال:

تاريخ پذیرش مقاله / تاريخ قبول المقال:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.

İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin. No

plagiarism detected.

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین (Turnitin) بررسی شده

(plagiarism) یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.

قد خضع المقال لبرنامج فحص الانتحال (Turnitin) و لم

يُثبت أنه من السرقات الأدبية.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی

حسيب الله سديد، "عوامل انحطاط و فروپاشی دولت عثمانی"، *مجلة ديوان* ۱/۳ (جدي ۱۴۰۰)، ۲۹-۵۹.

Atıf

Hasibullah Sadid, "Osmanlı Devleti'nin Gerileme ve Çöküş Nedenleri", *Diwan Dergisi* 3/1 (Ocak 2022), 29-59.

* آمر تحقیقات علمی و استاد دانشگاه خانه نور-کابل

ORCID ID: 0000-0002-1441-3725

چکیده:

دولت عثمانی در سال ۱۲۹۹ از سوی غازی عثمان پسر ارطغرل بنیان گذاری شده. این دولت در زمان فرمانروایی سلطان سلیمان قانونی (۱۵۶۶-۱۵۲۰) به اوج عظمت خود رسید و پس از سده هفدهم دچار انحطاط شده، در جنگ جهانی اول از هم پاشیده. بدون تردید عوامل زیادی در ضعف و نهایتاً فروپاشی عثمانی ها تاثیرگذار بود. عمده ترین اسبابی که امپراتوری عثمانی را به سوی ضعف کشانید و در فرجام باعث سقوط آن شد، عواملی چون انحطاط علمی و فکری، رفاه گرایی، فساد اداری در دستگاه دولت، روی کار آمدن سلاطین ضعیف، بی کفایتی حکام و جانشینان آنها در قلمرو عثمانی، سیطره تفکر نظامی گری، فساد در تشکیلات نظامی، متزلزل شدن سیستم آموزشی مدرسه ها، فراموش شدن انگیزه های اولیه تشکیل دولت و کشمکش بر سر مقام های دولتی، بروز افراط و تفریط در برداشت متفکران و علما از دین، متزلزل شدن دستگاه عدلی، گسترش حوزه جغرافیایی دولت در میان ملل و قومیت های مختلف و بی انسجامی میان آنان، لشکر کشی های فاقد ارزش اقتصادی و استراتژیک، فساد در میان بنی چری ها، عصبان ها و شورش ها، جنگ ها به ویژه نبرد های پی در پی با روسیه تزاری، بحران اقتصادی، گسترش گروه ها و سازمان های سری، تمایل به برگرفتن مظاهر تمدن غربی نه اصل آن، جلوگیری از انجام هرگونه اصلاحات سیاسی - نظامی و اجتماعی که منافع اشراف و درباریان را به خطر می انداخت، پیشرفت سریع فکری، سیاسی، اقتصادی و سیاسی غرب و عدم برابری عثمانی با آن، ساختار اراضی و غیر مسلمانان، مخالفت با نوگرایی، ملی گرایی، وام های خارجی، روی کار آمدن دولت های مقتدر در اروپا و عقب مانگی عثمانی ها از آنان، عقده اروپائیان نسبت به عثمانی ها، موقعیت ژئوپولیتیک عثمانی، مسأله شرق، جاه طلبی های دولت های بزرگ، امپریالیسم فرهنگی، اعطای امتیاز به بیگانه گان یا کاپیتولاسیون، ملی گرایی غربی و دعوی طرح تاسیس خلافت عربی و در فرجام جنگ جهانی اول بود که منجر به فروپاشی دولت عثمانی شده. پس از ختم جنگ جهانی اول و تقسیم سرزمین های باقی مانده عثمانی میان دولت های پیروز جنگ، در سال ۱۹۲۳ در این کشور نظام جمهوری تشکیل گردید.

الملخص:

أسس عثمان بن أرطغرل الدولة العثمانية عام ۱۲۹۹م، وبلغت هذه الدولة أوج عظمتها في عهد السلطان سليمان القانوني (۱۵۶۶-۱۵۲۰)، فقد بدأ الوهن والضعف يزحف إلى كيان الدولة العثمانية بعد القرن السابع عشر، إلى أن انتهت بزوالها في الحرب العالمية الأولى. ولا شك أن هناك أسباباً كثيرة أدت إلى تضييق الإمبراطورية العثمانية ومن ثم إلى انهيارها. ومن أهم تلك العوامل؛ التخلف العلمي والفكري، والرفاهية والترف، والفساد الإداري في الجهاز الحكومي، وظهور السلاطين الضعفاء، وعدم كفاءة الحكام وضعف الإدارة في الأقاليم التابعة للدولة، هيمنة الفكر العسكري، والفساد في الهيئة العسكرية، وزعزعة نظام التعليم في المدارس، ونسيان الدوافع والأهداف التي من أجلها أسست الدولة، والصراع على السلطة والمناصب، وإشغال نيران التطرف الديني والفكري وتسرب الفساد إلى طبقة العلماء، والتشتت والضعف في الجهاز القضائي، وتوسع رقعة الدولة مع اختلاف الملل والشعوب وعدم التماسك بينهم، ووقوع الحروب التي لاجدوى منها اقتصادياً أو استراتيجياً، والفساد في صفوف الجيش الإنكشاري، والتمرد والعصيان المتكرر، والهزائم العسكرية، والأزمات الاقتصادية، وكثرة الجمعيات والأحزاب السرية، والرغبة في تقليد مظاهر الحضارة الغربية دون جوهرها، والامتناع عن أي إصلاحات سياسية وعسكرية واجتماعية كانت تهدد مصالح الحكام وأهل البلاط، وتقدم الغرب تقدماً سريعاً وعدم مساواة الدولة العثمانية معه، و توسع الأراضي وغير المسلمين، ومخالفة الأمور المستجدة، والمنظمات الفكرية، والقومية، والديون الخارجية، وظهور الحكومات القوية في أوروبا، وحقد الأوروبيين تجاه العثمانيين، والموقع الجغرافي للعثمانيين، ومسألة الشرق، وطموحات الحكومات الكبيرة، والإمبريالية الثقافية، والامتيازات التي كانت تمنح للأجانب أو الاستسلام، والقومية العربية والدعوة إلى إحياء الخلافة العربية، وأخيراً الحرب العالمية الأولى أدت إلى زوال الإمبراطورية العثمانية.

واژه های کلیدی:

دولت عثمانی، فروپاشی، جنگ، عامل، ضعف

الكلمات المفتاحية:

الدولة العثمانية، الانهيار، الحرب، الوكيل، الضعف

Özet:

Osmanlı Devleti 1299 yılında Ertuğrul'un oğlu Osman Gazi tarafından kuruldu. Bu devlet Sultan Süleyman döneminde en parlak dönemine ulaştı. XVII. Yüzyıldan sonra zayıflama ve duraklama sürecine girerek I. Dünya Savaşı'nda yıkılmaya yüz tuttu. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin zaafi ve çöküşünde birçok etkili iç ve dış nedeni vardı. İlim ve düşüncenin duraklaması, idarecilerin rehavete kapılması, devlet idaresinin bozulması, yeteneksiz padişahların devletin başına geçmesi, ehil olmayan valilerin görevlendirilmesi, askerin yönetime baskı kurması, ordu teşkilatının bozulması, medrese eğitim sisteminin bozulması, devletin üzerine kurulduğu ilkelerin unutulması, iktidar mücadelesi, düşünür ve âlimlerin din anlayışlarında ifrat ve tefritin doğması, adliye mekanizmasının çöküşü, devlet toprak sınırlarının farklı etnik milletler bakımından genişlemesi ve birlik kurulmasının zor olması, iktisadi ve stratejik çıkarları olmayan seferler, yeniçeri ocağının bozulması, isyanlar, savaşlar, mali enflasyon, gizli örgütlerin ve grupların faaliyetleri, batı medeniyetini taklit etme eğilimi, eşraf ve saray mensuplarının çıkarlarına muhalif siyasi, askeri ve içtimai reformların önlenmesi, Osmanlı'nın batıdaki gelişmelere kayıtsızlığı, gayrimüslim toplum yapısı, yenilikçilik karşıtlığı, milliyetçilik, dış borçlar, Avrupa'da güçlü devletlerin kurulması, Avrupa'nın Osmanlılara karşı tutumu, Osmanlı devletinin jeopolitik konumu, şark meselesi ve Rusya'nın Osmanlıya karşı savaşı, büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki emelleri, kültürel emperyalizm, kapitülasyonlar, Arap milliyetçiliği ve Arap Hilafetini kurma hayali ve nihayet I. Dünya Savaşı'nın gerçekleşmesi Osmanlı Devleti'ni zaaf ve yıkılışa uğratan en büyük nedenlerden sayılmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın bitişi ve Osmanlı devlet topraklarının müttefik Devletleri arasında paylaşılması sonucu 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu.

Abstract:

The Ottoman Empire was founded in 1299 by Gazi Osman, son of Ertugral. This government reached its culmination during the reign of Sultan Suleiman Qanoni(1520-1566) and collapsed gradually after the the seventeenth century. Finally, the Ottoman Empire disintegrated in the First World War. There were many factors, which led to its collapse, such as intellectual and scietific decadence, corruption, incapability of rulers and the conflict among their successors, religious extremism and radicalism aomng Islamic scholars, corruption in the military, the falering of education system, forgetting the basic and aim for government formation, conflict on getting power within the government, the faltering of the judiciary, the disintegration of geographic area of the government between tribes and nations, campaigns without political and economical strategic value, recession, expansion of underground groups and organizations, tendency of wesstren civilization and consumerism, prevention of positive reforms in political and military system that threatened the interests of courtiers, the rapid progressof the West and the inequality of Ottoman iwth it, the non-Muslims territories and their threat, opposition to modernity, nationalism, foreign loans, powerful and neocolonialism government in Europe, the animosity of Europeans with the Ottomans, the Ottoman geopolitical situation, cultural imperialism, ambition of establishing a great power, Arab nationalism and the ambition to establish an Arab caliphate finally led to the collapse of the Ottoman Empire in the first World War.

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti, Yıkılış, Savaş, Sebep, Gerileme.

Keywords:

Ottoman Empire, collapse, war, Factor, regression

مقدمه

در سده سیزدهم میلادی بزرگ‌ترین تحولی که در سرزمین‌های اسلامی و منطقه به‌وقوع پیوست، انقراض دولت‌های عباسی، خوارزمشاهی و سلجوقی پس از استیلای مغول و شکل‌گیری دولت عثمانی در جغرافیای آناتولی به‌عنوان قدرت جدید اسلامی بوده. در سال ۱۲۹۹ غازی عثمان توفیق یافت تا اساس دولت عثمانی را بگذارد و تا هنگام فوت توأم با فتوحات و گسترش قلمرو خود، پایه‌های آن را مستحکم سازد. پس از مرگ عثمان، فتوحات عثمانی هم‌چنان دوام پیدا کرد و در اواسط سده پانزدهم پس از فتح استانبول (۱۴۵۳) از سوی محمد فاتح، این دولت به یک امپراتوری بزرگ سه قاره‌ای تبدیل شد.

در اوایل سده شانزدهم با روی کار آمدن سلطان سلیم (۱۵۱۲)، قلمرو امپراتوری عثمانی بیش از پیش گسترش یافت و بسیاری از سرزمین‌های شرقی و عربی ضمیمه قلمرو عثمانی شده. پس از فوت سلطان سلیم و جلوس پسرش سلیمان اول بر تخت سلطنت، فتوحات و پیشروی‌های عثمانی به‌ویژه به استقامت اروپا تداوم یافت و در این دوره (۱۵۲۰-۱۵۶۶) امپراتوری عثمانی به اوج عظمت و وسعت خود رسیده. پس از دوران سلطنت سلطان سلیمان قانونی، با گذشت زمان از اقتدار امپراتوری عثمانی کاسته شد و مرحله ضعف و انحطاط دولت عثمانی آغاز گردید.

عثمانی‌ها در اواخر قرن هفدهم پس از یک سلسله جنگ‌ها با اروپائیان، با کشورهای اتریش، و نیز، روسیه و لهستان پیمان صلح «کارلوفچه» (۱۶۹۹) را به امضا رسانیدند. بر بنیاد این معاهده، دولت عثمانی برخی از سرزمین‌های خود را از دست داد و این قرارداد نشانه‌ای از عقب‌نشینی نیروهای عثمانی از اروپای شرقی و بالکان‌ها و مقدمه‌اضمحلال این دولت به‌شمار می‌رود.

پس از این تاریخ، سلاطین عثمانی به این نکته پی بردند که یگانه راه نجات و پیش‌گیری از فروپاشی زود هنگام دولت عثمانی، اجرای اصلاحات و ریفورم در دستگاه دولت می‌باشد؛ بنابراین در میانه سده هجدهم هنگامی که مصطفی سوم به تخت پادشاهی جلوس نمود، سعی کرد تا اصلاحاتی را روی دست گرفته، از تمدن غرب پیروی کند، ولی در این کار خود موفق نشده. سلیم سوم که در سال انقلاب کبیر فرانسه (۱۷۸۹) به‌عنوان سلطان جدید عثمانی اقتدار را تصاحب کرده بود، کوشش نمود اصلاحاتی در دستگاه دولت به‌ویژه ارتش انجام دهد، اما وی با مخالفت روحانیون و نظامیان رو به‌رو شد و به اتهام تقلید از نصارا خلع قدرت گردید. لیکن زمانی که محمود دوم به اقتدار رسید، آرزوهای سلیم را تحقق بخشید؛ او پس از لغو سازمان نظامی ینی چری، اصلاحات مورد نیاز را یکی پس از دیگری روی دست گرفته، در بخش‌های اداری و نظامی، آموزش و پرورش و قوانین اصلاحات زیادی را به اجرا درآورد. پس از آن، آغاز دوره سلطان عبدالمجید مرحله ورود به عصر تنظیمات بود. هنگامی که وی به حکومت رسید، به کار بزرگ‌تری دست زد، عبدالمجید فرمان خط

همایون - گلخانه (۱۸۳۹) و فرمان اصلاحات (۱۸۵۶) را اعلام نمود که بر اساس آن تمام شهروندان عثمانی بدون در نظر داشت دین، مذهب، قوم و ملیت در برابر قانون حق برابر یافتند.

در سال ۱۸۶۱ زمانی که عبدالعزیز پس از فوت سلطان عبدالمجید جانشین وی گردیده در این هنگام وضعیت دولت عثمانی بیش از حد پیچیده بود. بحران مالی، عصیان مونته نگرو، وضعیت انارشی هرزگوین و مداخلات دولت‌های اروپایی و روسیه، عثمانی‌ها را در حالت بدی قرار داده بود. علی رغم این همه مشکلات، عبدالعزیز در دوره حکومتداری خود توانست گام‌های مهمی برای اجرای اصلاحات بردارد. در این دوره از تاریخ در کشور عثمانی ملی‌گرایان و روشنفکرانی روی صحنه آمدند که خواستار ریفورم به سبک اروپایی و به شکل جدی آن در دستگاه دولت بودند. در سال ۱۸۷۶ پس از عزل سلطان عبدالعزیز، مراد پنجم با وعده اعلام مشروطیت به تخت نشست، اما حکومت وی سه ماه زیاد به درازا نکشید و در ۳۱ اگست همین سال عبدالحمید دوم، بزرگ‌ترین سلطان عثمانی در عصر انحطاط روی کار آمد.

هنگام به قدرت رسیدن عبدالحمید نیز وضعیت دولت عثمانی بسیار وخیم بود. دوره سلطان عبدالحمید با اعلام مشروطیت و قانون اساسی جدید آغاز یافت. در این مرحله جنگ‌ها و شورش‌های بالکان شعله‌ور گردید و روسیه نیز بار دیگر با دولت عثمانی وارد جنگ شد که در فرجام منجر به امضای معاهده «سان استفانو» گردید. سلطان عبدالحمید بر اساس نیازهای دولت، اصلاحات زیادی را در پیش گرفت. با این حال، جمعیت اتحاد و ترقی که در اواخر سده نوزدهم به فعالیت‌های سیاسی آغاز نموده بودند، در سال ۱۹۰۹ سلطان عبدالحمید را از قدرت خلع کرده، محمد پنجم را سلطان عثمانی ساختند، ولی مقام سلطان جدید جنبه تشریفاتی داشت و قدرت واقعی به دست اتحادی‌ها بود؛ چون قانون اساسی ای که در همین سال تهیه گردیده بود، بر اساس آن اداره عثمانی ساختار مشروطیت را به خود گرفته بود.

هنگامیکه جمعیت اتحاد و ترقی در صحنه عمل قرار گرفتند، عثمانی‌ها جنگ‌هایی بر ضد ایتالیایی‌ها در لیبی و پس از آن در بالکان با یونان، صربستان و بلغارستان داشتند. هنوز یک سال از ختم نبردهای بالکان سپری نشده بود که جنگ جهانی اول آغاز گردید و دولت عثمانی در کنار متحدین وارد معرکه شد، این سال‌های پایانی عمر دولت عثمانی بود. عثمانی‌ها در نبرد جبهه دardanل توانستند نیروهای بریتانیایی و فرانسوی را شکست فاحش دهند، اما در جبهات دیگر با شکست روبه‌رو شدند و بسیاری از خاک‌های عثمانی از بدنه امپراتوری جدا ساخته شد. ترک‌های عثمانی در فرجام در ۳۰ اکتبر ۱۹۱۸ با امضای قرارداد ترک منحصه مندرس، شکست خود را تصدیق نمودند. از ترک منحصه هنوز یک سال نگذشته بود که یونانی‌ها به آناتولی حمله کردند. نبردهایی که به رهبری مصطفی کمال بر علیه یونانی‌ها صورت گرفت، یونانی‌ها شکست خورده، از آناتولی خارج شدند. در همین حال در آنکارا حکومت جدید شکل گرفت و مصطفی کمال مجلس کبیر ملی را تشکیل داد. در پی آن در ۱-۲ نوامبر ۱۹۲۲ سلطنت عثمانی از سوی حکومت آنکارا ملغا قرار داده شد و پس از آن در ۳ مارچ ۱۹۲۴، خلافت منسوخ گردید. بدین ترتیب عثمانی‌ها پس از شش قرن فرمانروایی فروپاشید و

نظام جمهوری به رهبری مصطفی کمال آتاترک جایگزین آن شده. این که عوامل ضعف و در نهایت فروپاشی دولت عثمانی چه بود، ابعاد داخلی و خارجی آن در این پژوهش به بررسی و واکاوی گرفته خواهد شد.

تقسیم‌بندی مراحل حیات سیاسی امپراتوری عثمانی

بدون شک در طول تاریخ سیاسی جهان تجربه شده است که هر دولت و یا حکومتی پس از عبور از مرحله اوج اقتدار و عظمت به گونه طبیعی دچار انحطاط شده و در فرجام مضمحل می‌شود. امپراتوری عثمانی نیز به‌عنوان قدرتی که بیش از شش سده در سه قاره جهان فرمانروایی داشت، پس از عبور از مرحله عظمت و شکوه، به عصر انحطاط قدم گذاشته، به مرور زمان با از دست دادن سرزمین‌های تحت تسلط خود، از هم پاشیده.

عثمانی‌ها نیز همانند سایر دولت‌ها و امپراتوری‌ها مراحل مختلف حیات سیاسی خود را طی نموده. از لحاظ زمانی شش سده حاکمیت امپراتوری عثمانی را در کل می‌توان به دو مرحله تقسیم نمود:

- **دوره کلاسیک (۱۳۰۰-۱۷۷۴):** در عصر کلاسیک عثمانی‌ها به‌عنوان یک دولت مقتدر پس از فروپاشی سلجوقیان در آناتولی روی کار آمده، بعد از فتح استانبول در سال ۱۴۵۳، به یک امپراتوری بزرگی که بخش‌های زیادی از بالکان را نیز زیر اداره خود داشت، تبدیل شده. در نیمه نخست سده شانزدهم در دوره فرمانروایی سلطان سلیمان قانونی با پیشروی به خاک‌های اروپا، آسیا و آفریقا به اوج عظمت و اقتدار خود رسیده. پس از فوت سلطان سلیمان در سال ۱۵۶۶ به مرور زمان به سوی ضعف رفته، از قدرت این دولت کاسته شده.
- **دوره معاصر (۱۷۷۴-۱۹۲۲):** در این مرحله دولت عثمانی یک سلسله دگرگونی‌های اجتناب‌ناپذیر را در خود دیده. دولت عثمانی در اوایل این دوره به این حقیقت پی برد که از لحاظ نظامی نظر به اروپا خیلی عقب مانده است و به یک سلسله تغییرات و اصلاحات بنیادی نیاز دارد.^۱

نظر به یک تقسیم‌بندی دیگر، تاریخ عثمانی‌ها را از آغاز تشکیل تا مرحله فروپاشی آن می‌توان به پنج مرحله تقسیم نمود:

- **مرحله اول (۱۲۹۹-۱۴۰۲):** دوره تاسیس امپراتوری و انحلال موقت به دلیل حمله امیر تیمور.
- **مرحله دوم (۱۴۰۳-۱۵۶۶):** دوره تاسیس مجدد امپراتوری و رشد سریع آن که به اوج قدرت عثمانی‌ها ختم شد.
- **مرحله سوم (۱۵۶۶-۱۶۹۹):** تلاش برای حفظ قلمرو عثمانی و خروج مجارستان از اداره عثمانی‌ها.

¹ Kemal Beydilli, "Osmanlılar" *DİA* (Ankara: TDV yayınları, 2008), 33/ 501.

- مرحله چهارم (۱۶۹۹-۱۸۳۹): دوره ضعف تدریجی و تجزیه آن با قدرت یا استقلال خواهی حکام تابع امپراتوری عثمانی.

- مرحله پنجم (۱۸۳۹-۱۹۲۲): دوره تجدید حیات فکری و اداری امپراتوری با نفوذ افکار اروپای غربی.^۲

آغاز ضعف و انحطاط عثمانی

آنچه که واضح است این که دوره ضعف امپراتوری عثمانی از اوایل سده هجدهم به بعد آغاز می‌گردد. در این مرحله در حالی که عثمانی‌ها به طرف ضعف روان بودند، تمدن غرب در مرحله سرشار از روح تازه و نیروی جدید و آکنده از شور و آرزوهای دور و دراز بود. این تمدن با خود یک انقلاب صنعتی، علمی و فکری به همراه داشت که روز به روز افق و دایره آن فراخ و فراخ‌تر می‌شد. عثمانی‌ها نمی‌توانستند در برابر آن چشمان خود را ببندند؛ زیرا مرکز حکومت آنان در دل اروپا بود.^۳ آن‌ها برای این که از سقوط زود هنگام نجات پیدا کنند، ناگزیر بودند دست به یک سلسله اصلاحات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی زنند.

دوران شکوه دولت عثمانی که شامل دوره سلیم اول و سلیمان قانونی بود، بیش از نیم سده به درازا نکشید. پس از آن ضعف دولت عثمانی آغاز شد و خط انحطاط به‌طور مستمر ادامه یافت. گرچه گاه و بیگاه توقفی در این انحطاط رخ می‌داد و عاملش روی کار آمدن برخی از سلاطین قدرت‌مند یا تلاش اطرافیان آنان از جمله صدراعظم‌ها بود.^۴ در نیمه نخست سده شانزدهم امپراتوری عثمانی در اوج عظمت و قدرت خود بود و قبل از آن که در سرایشیب سقوط و انحطاط در افتد، بر قسمتی از دنیای آن روز حکمروایی می‌کرد و هیچ درباری در اروپا قابل قیاس با آن نبود، با وجود اینکه در آن زمان اروپا هم در عصر طلایی رنسانس به سر می‌برد و از شکوه و جلال بی بهره نبود.

چه عواملی موجب شد که عثمانی‌ها از اوج اقتدار خود پس از سلطان سلیمان قانونی (۱۵۲۰-۱۵۶۶) رو به زوال نهد؟ هیچ چیزی مانند پیروزی سریع از دست نمی‌رود. امپراتوری عثمانی آن قدر گسترده شده بود که از اداره موثر آن، ارسال سریع فرامین و نقل و انتقال ارتش در آن عاجز مانده بود، ولایات را پادشاهانی^۵ اداره می‌کردند که به علت دوری

^۲ ابوالحسن ندوی، رویارویی اندیشه اسلامی و غربی در جهان (تهران: نشر احسان، ۱۳۸۸)، ۵۵.

^۳ ندوی، رویارویی اندیشه اسلامی و غربی در جهان (تهران: نشر احسان، ۱۳۸۸)، ۵۵.

^۴ اسماعیل احمد یاقی، دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال، ترجمه رسول جعفریان (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵)، ۸۳.

^۵ پاشا یک مقام و موقف بالا در سیستم سیاسی امپراتوری عثمانی بود که معمولاً به فرمانداران، تیمسارها و یا دیگر اشخاص بزرگ داده می‌شد. (دانشنامه آزاد).

مسافت از استانبول، تقریباً مستقل از حکومت سلطان حکمروایی داشتند.^۱ ابن خلدون عوامل انحطاط یک دولت را در نکات ذیل خلاصه می‌کند:

الف: عوامل داخلی، ب: عوامل خارجی، ج: عوامل طبیعی و اتفاقی.

الف: عوامل داخلی:

- عوامل روانی، اخلاقی و تجمل خواهی.
- عوامل سیاسی، نظامی و اقتصادی.
- عوامل جمعیتی
- عوامل مادی.

ب: عوامل خارجی:

- حمله اقوام وحشی به کشور.
- رویارویی با عصبیت قوی تر.

ج: عوامل طبیعی و اتفاقی.^۲

بدون شک دولت عثمانی که فرایند انحطاط آن از اوایل سده هجدهم آغاز گردیده بود، تمام عوامل مذکور در انحطاط و در نهایت فروپاشی آن تاثیرگذار بود. روند انحطاط عثمانی را می‌بایست در سطوح مختلف بررسی کرد. لازم به تذکر است که این فرایند، فرایندی تدریجی بود، بدین معنی که نطفه‌های زوال مدت‌ها پیش بسته شده بود، اما اروپا تا یک مدت زمان طولانی نتوانست متوجه روند این انحطاط شود و از آن به سود خود بهره‌گیرد. از این رو، تنها در چنین شرایطی بود که امپراتوری توانست سال‌های زیادی دوام آورد. تا سده هفدهم جریان انحطاط عثمانی برای اروپائیان چندان آشکار نبود و این فرصت مناسبی بود برای سلاطین عثمانی تا از آن برای جبران کاستی‌ها استفاده کنند، ولی آنان به جای تجدید اقتدار و نگاه به پیشرفت‌های دولت‌های همجوار خود، دچار خودبینی شدند و همین امر انگیزه انجام اصلاحات را از آنان سلب کرد و زمانی به این فکر افتادند که دیگر خیلی دیر شده بود.

^۱ ویلیام جیمز دورانت و آریل دورانت، تاریخ تمدن: عصر لویی چهاردهم، مترجم: پرویز مرزبان-ابو طالب صارمی-عبدالحسین شریفیان (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲)، ۴۹۹.

^۲ مجموعه نویسندگان، ابن خلدون و دنیای معاصر (تهران: انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۸)، ۲۳۶.

به گفته پروفسور دکتر احمد آک گوندوز: «هرچند پژوهش گران حوزه تاریخ عثمانی، آغاز ضعف و عقب مانی دولت عثمانی را از دوره سلطان مراد سوم (۱۵۷۴-۱۵۹۵) می‌شمارند، اما واقعیت این است که آغاز این مرحله به پایان دوره فرمانروایی سلطان سلیمان قانونی بر می‌گردد.»^۸ ولی آن گونه که به آن پرداخته شد، در این دوره ضعف امپراتوری چندان آشکار نگردید، ضعف عثمانی در اوایل سده هجدهم کاملاً آشکار شده عثمانی‌ها به همان اندازه‌ای که به زوال نزدیک می‌شدند، دولت‌های نیرومند اروپایی و روسیه در مرزهای آن بیش‌تر رشد می‌کردند، اتریش و حکومت روسیه در زمان پتر اول به امپراتوری مقتدری مبدل شده بودند. در پایان سده هجدهم دولت عثمانی مستملکات خود را یکی پس از دیگری از دست می‌داد و روسیه و اتریش بر آن‌ها دست می‌انداختند.^۹

پس از پایان دوره سلطنت سلیمان قانونی، چندین سلطان ضعیف بر تخت سلطنت تکیه زدند که راه را برای زوالی که آثار آن در سده هجدهم پدید آمد، هموار کردند. از زمان وفات سلطان سلیمان قانونی تا روی کار آمدن سلیم سوم در سال ۱۷۸۸ و آغاز عصر اصلاحات و اقتباس از فرانسه و توجه به رشد آموزش نیروهای نظامی، اصلاح روش‌ها، تنظیمات و توجه به سلاح‌های جنگی، هفده سلطان بر تخت نشستند که جز سه نفر، بقیه ناموفق بودند. این سه تن، محمد سوم (۱۶۰۳-۱۵۹۵) مراد چهارم (۱۶۲۳-۱۶۴۰) و مصطفی سوم (۱۷۵۷-۱۷۷۴) بودند.^{۱۰}

استانفورد جی شاو، نویسنده «تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید» عصر انحطاط عثمانی را به دو دوره تقسیم نموده است:

- سده تمرکز زدایی که با سلطنت سلیم دوم آغاز می‌شد و تا سال ۱۶۸۳، یعنی زمانی که یک لشکر بازسازی شده عثمانی در دومین تلاش خود برای تصرف وین شکست خورد، ادامه یافت.
- سده تجزیه و تلاشی نظام عثمانی که بیش‌تر سال‌های سده هجدهم را در بر می‌گرفت و طی آن هرج و مرج داخلی با جدا شدن بخش‌های مهم از پیکره امپراتوری توأم شد.^{۱۱}

آن چه که در این دوران، حد اقل تا زمان جنگ جهانی اول، مانع فروپاشی و تجزیه کامل امپراتوری عثمانی شد، پشتیبانی و حمایتی بود که دو قدرت مهم حوزه اروپای غربی یعنی انگلستان و فرانسه به دلیل رقابت با روسیه تزاری از این

^۸ Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999) 306.

^۹ یوگنی آکسی یویچ کاسمینسکی، تاریخ قرون وسطی، مترجم. صادق انصاری و محمد باقر مومنی (تهران: چاپخانه تهران، بی تا)، ۳۷۵.

^{۱۰} یاقی، دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال، ۱۲۱.

^{۱۱} استانفورد جی. شاو و ازل کورال شاو، تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید، مترجم. محمود رمضان زاده (تهران: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰)،

امپراتوری به عمل می‌آوردند. انگلستان به دلیل اهمیتی که برای راه‌های هندوستان قائل بود و فرانسه از بیم نفوذ کشتی‌های روسیه به دریای مدیترانه از طریق تنگه‌های بسفر و داردانل به حفظ عثمانی علاقه‌مند بودند.^{۱۲} این مسأله سبب آن شد که دولت عثمانی عمر طولانی‌تری داشته باشد. هنگامی که روسیه در فکر تقسیم خاک‌های عثمانی در میان خود و انگلستان بود، انگلستان به خاطر منافعی که داشت به این باور بود که «مرد بیمار»^{۱۳} باید تداوی گردد. اما این سیاست همیشه‌گی نبود، به گونه‌ای که بعدها با تغییر معادله و آغاز جنگ جهانی اول همه چیز تغییر کرد و انگلستان بیش از دیگران در تقسیم و تجزیه سرزمین‌های تحت تسلط عثمانی نقش داشت.^{۱۴}

در عصر انحطاط، کشورهای افریقای شمالی نخستین قلمروی بود که از بدنه امپراتوری عثمانی جدا شد. این ناحیه وسیع جهانی از دیگر کشورهای عربی ممتاز بود. نزدیکی اروپای جنوبی و دوری از مرکز مسلمانان در مغرب آسیا، کم بسته‌گی به دین اسلام و نفوذ بربران و اروپائیان از جمله دلایلی بود که این کشورها را از همان آغاز کار به راه جدا کشانید. جدا از این موارد، در اوایل سده نوزدهم هنگامی که والی مصر محمد علی پاشا قدرت بیش‌تر به دست آورد، راه خود مختاری را در پیش گرفت و حتا در برابر حکومت استانبول به جنگ پرداخت. مصر در این دوره شرایط متفاوتی داشت. محمد علی پاشا بسیاری از اصلاحات و نوآوری‌ها را پیش از حکومت استانبول در مصر عملی ساخت و بخش زیادی از آثار پیشرفت دولت‌های اروپایی پیش از استانبول، در قاهره مورد استفاده قرار گرفت.

عوامل زوال دولت عثمانی

دولت عثمانی که از سده هفدهم به بعد دچار انحطاط شده و پس از سپری نمودن این مرحله، در جنگ جهانی اول کاملاً از هم پاشید، عوامل زیادی در ضعف و نهایتاً سقوط آن نقش داشت. در سده نوزدهم نظرگاه‌های چون عثمانیسم و ناسیونالیسم، لیبرالیسم و محافظه کاری، اسلام‌یسم و ترکیسم، دموکراسی و استبداد، تمرکزگرایی و تمرکز زدایی چنان تشدید یافته بود که، اگر رخدادهای جنگ جهانی اول چنان انفجاری ایجاد نکرده بود، امپراتوری خود از درون منفجر می‌شد. این دوره از تاریخ عثمانی تقریباً بیش از هر دوران دیگر نظر پژوهش‌گران تاریخ جدید عثمانی را جلب کرده است.^{۱۵} بدون شک سعود و یا سقوط یک دولت نمی‌تواند تنها یک عامل داشته باشد. طوری که دیدگاه ابن خلدون در این زمینه را به بحث گرفتیم، در فروپاشی یک دولت عوامل داخلی، خارجی و یا طبیعی زیادی می‌تواند تاثیرگذار بوده باشد.

^{۱۲} دونالد.ام لو، ماروین پری، جان هرسکویتز، جول.اچ. وینر، تنودوراج، فون لاور، تاریخ جهان تحول اندیشه، تمدن و فرهنگ جهان، مترجم. عبدالحسین صدریه (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۷۷)، ۲/۱۱۱۲.

^{۱۳} «مرد بیمار اروپا» اصطلاحی بود که اروپائیان در دوره ضعف و انحطاط به دولت عثمانی اطلاق می‌نمودند.

^{۱۴} Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi* (İstanbul: 3F yayınları, 2007), 36.

^{۱۵} جی. شاو، تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید، ۱/۴۵۳-۴۶۱.

الف: عوامل داخلی

نبردها و حرکت‌های موفقیت‌آمیز فاتحان بزرگ عثمانی در زمینه گسترش دامنه فتوحات و برقراری آرامش و امنیت در مرزها و سرکوبی دشمنان و استقرار پایه‌های حکومت، سبب شده بود که عثمانیان دولت خود را بزرگ‌ترین قدرت جهانی به شمار آورند؛ بنابراین به تدریج عزم و اراده دولت مردان، رو به سستی نهاد و فساد نظام را در بر گرفت. دولت عثمانی پس از این مانند گذشته در جهت حفظ استقرار و استحکام ارکان نظام، تلاش چندانی به کار نمی‌گرفت و در زمینه‌های مختلف، از جمله توسعه علم در جامعه، تشویق و حمایت از دانشمندان و صنعت‌گران ماهر، توجه لازم به ارتش و بهسازی آموزش و تسلیحات آن و عنایت به امور منافع مردم، اهتمام چندانی به خرج نمی‌داد و همه این موارد به صورت رواج نوعی بی تفاوتی و بی‌مبالاتی و خود داری از کار و کوشش و عقب مانده‌گی، در بیش‌تر عرصه‌های زندگی به روشنی بازتاب یافت.

این غرور و غفلت موجب شده بود که دولت عثمانی، قدرت فزاینده اروپا را کم‌تر از آن‌چه که بود، ارزیابی کند و با اطمینان غیر واقعی که اروپا هر اندازه نیرومند شود، نخواهد توانست بر حکومت سلاطین عثمانی غلبه کند، جدیت چندانی در راستای کسب آماده‌گی و تدارک ساز و برگ نظامی لازم برای رویارویی با اروپا به کار نبرد. از سوی دیگر، سوء مدیریت در سرزمین‌های اسلامی، سبب شده بود که فرمانروایان محلی به‌جای منافع و مصالح مردم، به امور خصوصی و شخصی بپردازند و درین راستا مالیات سنگینی بر مردم تحمیل کنند و رقم قابل ملاحظه‌ای به امور عام‌المنفعه اختصاص ندهند.

پل کندی، در خصوص عوامل فروپاشی دولت عثمانی در کتاب «ظهور و سقوط قدرت‌های بزرگ» به مسائلی از قبیل لشکرکشی‌های فاقد ارزش اقتصادی و استراتژیک و هزینه‌های سرسام آور آن، مشکلات حفظ و نگهداری سرزمین‌های تسخیر شده، نواقص نظام داخلی عثمانی شامل تمرکز زیاد و خود کامه‌گی و بی‌کفایتی حکام و جانشینان آن‌ها، تعصبات شدید و مقابله با ابتکارات و نوآوری‌ها، و نهایتاً اختلاف با ایران شیعه حد اقل در عصر صفوی اشاره کرده است.^{۱۶}

هم‌چنان روبرتس، علل اصلی انحطاط عثمانی‌ها را این‌گونه بیان نموده است: «افول قدرت عثمانی به ضعف داخلی آن‌ها برمی‌گشت، هرچند که عثمانی قدرت بزرگی بود و بر گستره جغرافیایی وسیعی حکومت می‌کرد، اما در هر جا و هر نقطه به گونه خاص عمل می‌کرده در بین‌النهرین همیشه با ایران در نزاع بوده. اعراب بادیه‌نشین سوریه و بین‌النهرین هم

^{۱۶} مجید بزرگ مهری، روابط بین الملل (۱۹۴۵-۱۸۷۰) (قم: انتشارات مهر، ۱۳۸۸)، ۸۰.

هیچ‌گاه به‌طور واقعی زیر سلطه آن‌ها نبودند، امور اداری آن‌ها سازماندهی مرتبی که شایسته دولت بزرگی باشد، نداشت و بیش‌تر به روابط پادشاهان متکی بود.^{۱۷}

نویسنده و دانشمند جهان اسلام، ابوالحسن علی حسنی ندوی در کتاب خود (کندکاوی در اوضاع جهان و انحطاط مسلمانان) موارد تأثیرگذار در سقوط عثمانی را چنین خلاصه می‌نماید: «بیماری ملت‌های گذشته یعنی حسد و کینه، استبداد و ظلم فرمانروایان، تربیت نادرست و اخلاق فاسدشان، خیانت و مکاری امر نسبت به ملت، دچار شدن ملت به رفاه و آسایش و موارد دیگر چنان‌چه در کتاب‌های تاریخ ترک‌ها ثبت است، به آنان نیز سرایت کرده بدترین عیب که به آن دچار شدند، جمود و ایستایی علمی و رکود در تکنیک نظامی و لشکررداری بود».

در کنار این همه، موارد ذیل را می‌توان از عمده‌ترین عوامل داخلی فروپاشی دولت عثمانی دانست

- انحطاط علمی و فکری

یکی از عوامل مهمی که باعث ضعف و فروپاشی دولت عثمانی شد، عدم توجه جدی به علم و دانش بود. در واقع می‌توان گفت که هنگامی که جای علم را جهالت گرفت، دولت به‌سوی فروپاشی رفت. از دوره سلطنت سلطان سلیم دوم به بعد، مقام‌ها و عناوین علمی به اشخاصی که اهلیت آن را نداشتند، داده می‌شده تا هنگام حکم‌روایی سلیم دوم، در مسایل علمی مرز و ملت به رسمیت شناخته نمی‌شده. از قاهره، تبریز، بغداد، ونیز، پاریس هرکی در هر بخشی که تخصص داشت، می‌توانست در مؤسسات علمی عثمانی نامزد شود. اما پس از دوره سلیم سوم به‌دست آوردن مقام و رتبه علمی از طریق رشوت و روابط، سبب محو مؤسسات علمی عثمانی شد.^{۱۸}

بانو خالده ادیب آدیوار، نویسنده و سیاست‌مدار ترک، در ارتباط به انحطاط علمی و فکری در دولت عثمانی می‌گوید: «تا زمانی که فلسفه متکلمان در دنیا حاکم بود، علمای اسلام در سرزمین عثمانی همواره به بهترین نحو و وظیفه‌شان را انجام می‌دادند. مدرسه سلیمانیه و مدرسه فاتح مرکز مهم علوم و فنون موجود در آن زمان بود، اما زمانی که غرب از بند فلسفه الهی و مباحث دینی و کلامی خود را رها ساخت و اساس علوم جدید و حکمت نوین را گذاشت، انقلابی در دنیا پدید آورد که علما توان انجام وظیفه تعلیم و برآوردن نیاز دانش‌آموزان را نداشتند. این دسته از علما اعتقاد داشتند که همان علمی که در سده سیزدهم میلادی بود، همواره در جای خویش باقی است و جلوتر نرفته است. این ذهنیت اشتباه در سیستم تعلیمی آنان تا سده نوزدهم ادامه داشت.»

^{۱۷} ج. ام. روبرتز، تاریخ مختصر جهان، مترجم. محمد علی طالب زاده (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۵)، ۳۹۹.

^{۱۸} Akgündüz-Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, 307.

علما به فراگیری علوم جدید نپرداختند و شدیداً از ورود افکار جدید در سرزمین‌شان جلوگیری کردند. از آن‌جا که زمام تعلیم امت اسلامی را به‌دست داشتند و به هیچ یافته‌ی تازه علمی اجازه ورود نمی‌دادند، بدیهی بود که رکود علمی، نظام آموزشی‌شان را تحت الشعاع قرار میداده. این رکود جوانب مختلف علمی اعم از علوم دینی و فنون درسی، معانی شعری، انشاء، تاریخ و مناہج آموزشی را شامل بود. به این دلیل در کتاب‌های مربوط به شرح حال علما در این سده‌ها، نمی‌توان کسی را دید که لقب نابغه یا حد اقل محقق بر آن اطلاق شود، یا اینکه کسی ظهور کند که در فنی از فنون، چیزی تازه‌ای عرضه نموده و در علم به یافته‌های جدیدی نایل شده باشد، به‌جز افراد محدودی در اقصی نقاط جهان اسلام^{۱۹}

علمای دینی با علوم جدید و استفاده از تکنولوژی غرب مخالفت می‌ورزیدند. در زمان سلطان احمد سوم، هنگامی که دستور وارد شدن دستگاه چاپ به کشور داده شد، کسی جز دولت از آن استفاده نکرد، علمای ترک آن را بدعت می‌دانستند. دولت عثمانی هنگامی به علوم و فنون جدید روی آورد که عثمانی‌ها چندین پله ضعف و انحطاط خود را سپری نموده بودند.

- رفاه‌گرایی

یکی از عوامل انحطاط دولت عثمانی رفاه‌گرایی بود. رفاه‌گرایی سبب شد تا سلاطین عثمانی اوقات خود را در بهره‌گیری از لذات دنیوی صرف کرده، در داخل حرم و قصر به‌سر بزنند. در این موقعیت، طبعاً از امور حکومتی فاصله گرفته، کارها به صدر اعظم و حرم سرا واگذار میشد. بازتاب این رفتار در ضعف سلاطین عثمانی ظاهر گردید و قدرت آنان را در اداره امور و فرماندهی لشکر از میان برد، چیزی که در نهایت بر اوضاع کلی دولتی تاثیر گذاشت.

- سیطره تفکر نظامی‌گری

بر اساس این نگرش، مشکلات را تنها و تنها باید با شمشیر حل و فصل کرد. سیطره اندیشه نظامی‌گری تنها اختصاص به پادشاهان عثمانی نداشت، بلکه فرزندان آنان، افسران پنی چری و والیان نیز چنین بودند. سلاطین یا خلفای عثمانی، از ابتدا تربیت نظامی - اسلامی می‌دیدند. در آغاز ایمان نقش اول را داشت و محرک آنان بود، اما به تدریج شمشیر جای ایمان را گرفت، طوریکه سلطان نزدیکترین افراد به خود را نظر به مصلحت به قتل می‌رساند و خاندان حکومت تضعیف گردیده، انسجام و عصبيت خود را به دلیل وجود تردید که به حد کشتارهای گسترده خانوادگی رسیده بود، از دست می‌داد. دلیل آن نیز این بود که هر یک از همسران سلطان در پی آن بودند تا فرزند خود را به ولیعهدی سلطان تعیین کنند.

^{۱۹} ابوالحسن ندوی، کندکاوی در اوضاع جهان و انحطاط مسلمانان (تهران: نشر احسان، ۱۳۸۸)، ۲۰۲-۲۰۸.

از آنجا که ینی چریان نیروهای اصلی حکومت بودند، پیروزی‌های زیادی به دست آوردند و امتیازات فراوانی از جمله اقطاع بزرگی را تصاحب کردند. این امر آنان را به راحت طلبی کشاند و بدین ترتیب ضعف در سپاه عثمانی آغاز شد. زمانیکه سلطان همراه سپاه حرکت می‌کرد، حضورش سبب تقویت نیروی معنوی سربازان میشد، اما زمانی که قدرت ینی چریان فزونی یافت، جز در وقتی که خود سلطان حاضر میشد، سربازان حاضر به نبرد جدی نبودند و این آغاز رسوخ شکست در میان سپاه بود. در دوره سلیمان، بالاترین افسر، فرماندهی کل سپاه را به دست آورد که خود سبب بالا رفتن شأن و مرتبه افسران می‌گردید، اما این خود عاملی شد تا افسران خواست‌ها و توقعاتی داشته باشند که منشأ فساد می‌گردید.^{۲۰}

- عقب‌مانده‌گی در امور زنده‌گی

عثمانی‌ها نه این که چند ساعت و چند روز را تلف کردند، بلکه چندین سال و چندین نسل را ضایع گردانیدند. بر عکس در این مدت کشورهای اروپایی هر دقیقه و هر ثانیه را غنیمت می‌شمردند و مسیرشان را در میادین مختلف زنده‌گی به سرعت می‌پیمودند و در مدت چند سال، مسافت چندین سده را طی کردند. یکی از مواردی که با آن می‌توان میزان رکود عثمانی را در عرصه علم و صنعت تشخیص داد، این است که صنعت کشتی سازی تنها در سده شانزدهم در عثمانی راه افتاد. چاپ‌خانه‌ها و قرنطینه‌های بهداشتی تنها در سده هجدهم در این دولت قابل استفاده گردید. همین طور مرکزهای آموزش نظامی به شیوه اروپا در همین زمان دایر شده در اواخر این سده عثمانی از عرصه صنعت و اکتشافات کاملاً دور بود. دولت‌های اروپایی در اقتباس از تجهیزات تمدن نو، از عثمانی سبقت گرفته بودند، تا آنجا که مصر نیز در استفاده از راه آهن و قطار چهار سال و در استفاده از تمبرهای پستی چند ماه از استانبول پیش‌گام بود.^{۲۱}

- روی کار آمدن سلاطین ضعیف و....

یکی از عوامل اساسی فروپاشی دولت عثمانی، کاسته شدن قدرت سلاطین با گذشت زمان بود. پس از آن که سلطان سلیمان قانونی از لشکر کشی‌ها و اداره مملکت خسته شد، ترجیح داد تا بیش‌تر وقت خود را در حرم سرا سپری نماید. در نتیجه آن قدرت در دست صدر اعظم‌ها تمرکز یافت، ولی مشکل اینجا بود که صدر اعظم‌ها در وضعیت نبودند که بتوانند صداقت تمام طبقه‌ها و گروه‌ها را به خود جلب کنند؛ بنابراین اتوریته مرکزی تجزیه گردید و حکومت نمی‌توانست خواسته‌ها و برنامه‌های حکومتی را در هماهنگی تمام طرف‌ها و حمایت آن‌ها عملی سازد.^{۲۲}

^{۲۰} یاقی، دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال، ۸۴.

^{۲۱} ندوی، کندکاوای در اوضاع جهان و انحطاط مسلمانان، ۲۰۳-۲۰۸.

^{۲۲} R. Sonyel, Salahi, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2014), 72.

در دولت عثمانی برخی پادشاهان ضعیف که کفایت اداره مملکت را نداشتند، پس از فوت پدر طبق معمول جانشین آن گردیده، سبب ضعف و انحطاط دولت شدند. از سویی هم شماری از سلاطین در کودکی به سلطنت دست یافتند. احمد اول (۱۶۰۳-۱۶۱۷) و عثمان دوم (۱۶۲۳-۱۶۴۰) در سن چهارده ساله گی پادشاه شدند، همچنان که مراد چهارم در دوازده ساله گی و محمد چهارم (۱۶۴۸-۱۶۸۷) در هفت ساله گی به سلطنت رسیدند. در ضمن، روزگار این افراد، روزگار تسلط زنان و اصولاً حرم شاهانه بر امور دولتی بود.

- فساد اداری

برخی سلاطین عثمانی کارهای دولتی را به دست کارمندان عالی رتبه‌ای سپرده بودند که آن‌ها غرق در فساد بودند. همین امر سبب بالا گرفتن رشوه خواری، اختلاس و فروش مناصب گردیده، باعث میشد تا والیان شهرها دست به کارهای خودسرانه و مستقل از دولت در شهرهای تحت سلطه خود بزنند.^{۲۳} فساد اداری را می‌توان یکی از عمده‌ترین عوامل ضعف و انحطاط دولت عثمانی شمرد.

- بحران اقتصادی

در دولت عثمانی نظام اقتصادی بر اساس سیاست خود کفایی امپراتوری شکل گرفته بود. ساختار متمرکز و قدرتمندی که در سده پانزدهم ایجاد شد، به سلاطین امکان داد که نواحی مختلف امپراتوری را توسعه دهند. به گونه‌ای که فعالیت‌های اقتصادی این نواحی نیازهای یک دیگر را تأمین کند و همچنان به آنان امکان داد سیاست‌هایی را دنبال کنند که کاملاً به نفع سعادت عمومی باشد. در اواخر سده شانزدهم دولت عثمانی با مشکلات اقتصادی زیادی مواجه گردید؛ زیرا انگلستان و هالند کنترل مسیر قدیم تجارتي که از خاورمیانه می‌گذشت را به دست گرفته بودند. در نتیجه آن دولت عثمانی با انفلاسیون مواجه گردید و این امر منجر به آن شد که از سطح رفاه دولت کاسته شود.^{۲۴}

در این دوره همان‌طوری که توان حکومت در برقراری نظام خود کفایی رو به ضعف می‌نهاد، اروپا به لحاظ اقتصادی و مالی به قدرتی دست می‌یافت که می‌توانست با ایجاد شکاف در نظام عثمانی، به نفع خود بهره‌گیرد. این امر بیشتر از برقراری نوعی اقتصاد جدید تجاری و متمرکز در اروپای غربی ناشی میشد. نفوذ اروپائیان به قاره آمریکا و آفریقا ثروت و امکاناتی را برای آنان فراهم آورد که توانستند تجارت خود را از راه‌های به شرق گسترش دهند که از حقوق گمرکی و مقررات وضع شده از سوی حکمرانان شرق میانه معاف بود. سرازیر شدن سرمایه‌های به دست آمده

²³ Salahi, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, 85.

²⁴ Salahi, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, 75.

به اروپا نیز موجب بروز تورم و بعدها سبب رشد اقتصادی و اجتماعی بیشتر شده. اما اقتصاد بسته عثمانی از ایجاد چنین تحولاتی ممانعت و در برابر آن‌ها مقاومت می‌کرد.

بازرگانان اروپایی مواد خام عثمانی را خریداری و سپس از آنها در تولید کالاهایی استفاده می‌کردند که مجدداً به قلمروهای عثمانی صادر میشد، صدور این کالاها به لحاظ قیمت و گاه از نظر کیفیت، بازار داخلی کالاهای عثمانی را محدود می‌کرد. بدینگونه روندی آغاز شد که سرانجام صنایع بومی را در اواخر سده هجدهم و نیمه نخست سده نوزدهم از میان برد. ^{۲۵} از سوی دیگر، تورم پول رایج دولت عثمانی باعث ایجاد بحران اقتصادی گردید و نتیجه آن ایجاد نا رضایتی و بی نظمی در بین مستخدمین دولتی بود که دریافتند پول رایج آن‌ها قدرت خرید خود را از دست داده است. ^{۲۶}

- دوری از آموزه‌های دینی

یکی از عوامل ضعف دولت عثمانی، فاصله گرفتن آن از راه و رسم دینی و الهی بوده. به گفته احمد آک گوندوز: «آنچه که در اوایل باعث پیروزی‌های بی در پی این دولت می‌شد همان اندیشه‌ی اعلای کلام الله بوده. دولت عثمانی از زمان تاسیس خود، دارای روح اسلام‌گرایی نیرومندی بوده. تا وقتی که به آموزش و پرورش دینی سپاهیان توجه جدی صورت می‌گرفت، دولت نیرومند بود و فتوحات ادامه داشت، اما زمانی که تعلیم و تربیه اسلامی ضعیف گردید، سپاهیان دچار انحراف شدند. در ضمن، هنگامیکه به جای کسب رضایت الهی، به دست آوردن مال و ملک در اولویت قرار گرفت و در میدان‌های نبرد جمع‌آوری غنیمت، مهمتر از نتیجه پیروزی پنداشته شد، انگیزه‌های اصلی برای فتوحات از میان رفت. در نتیجه، این دولت در بخش‌های گوناگون دچار ضعف شد.» ^{۲۷}

برخی عوامل دیگر که در فروپاشی دولت عثمانی تأثیرگذار بود:

- نظام بد مالیاتی.
- نبودن استراتژی روشن از سوی دولت عثمانی.
- گسترش حوزه جغرافیایی دولت در میان ملل و قومیت‌های مختلف و بی انسجامی میان آنان.
- فراوانی کنیز و اسباب لذت میان سلاطین و اعیان،
- گسترش گروه‌ها و سازمان‌های سری.

^{۲۵} جی. شاول، تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید، ۱/ ۲۹۹.

^{۲۶} آرنولد جی توبینی، تاریخ تمدن، مترجم. یعقوب آژند (بی جا: چاپخانه ایران، بی تا)، ۶۶۱.

^{۲۷} Akgündüz-Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, 306.

- تمایل به برگرفتن مظاهر تمدن غربی نه اصل آن.^{۲۸}
- جلوگیری از انجام هرگونه اصلاحات سیاسی و اجتماعی که منافع موقعیت اشراف و درباریان را به خطر می انداخت.
- توقف فتوحات، که موجب بیکاری ارتش عظیم عثمانی شد و از آن پس نظامیان که اغلب آنها صاحبان املاک بودند، ستم بر روستائیان را افزایش دادند و با مداخله در امور سیاسی مشکلات زیادی به وجود آوردند.
- بروز افراط و تفریط در برداشت متفکران و علما از دین.
- آلوده شدن علما (قضات و شیخ الاسلام ها) به اختلاس و رشوه.
- فراموش شدن انگیزه‌های اولیه از تشکیل حکومت و منازعه بر سر پست های دولتی،
- مخالفت با نوگرایی.
- شیفته گی و تسلیم در برابر قدرت های خارجی.^{۲۹}
- فساد در دستگاه عدلی و عدم توانایی حکومت در تأمین حقوق مسلمانان و غیر مسلمانان و جایگزین شدن استبداد به جای عدالت و اولویت دادن به اوامر امرای نسبت به احکام حقوقی.^{۳۰}

ب: عوامل خارجی

- هنگامی که دولت عثمانی به ضعف گرایید، سیاست مداران اروپایی متوجه آثار این زوال و تقسیم سرزمین های آن شدند. از همان آغاز و در طول سده نوزدهم، کشورهای که بیش از همه در سرنوشت این دولت تأمل می کردند، عبارت بودند از:
- روسیه که در پی یافتن راهی از طریق دریای سیاه به آبهای گرم دریای مدیترانه بوده. این کار با تسلط بر استانبول و تنگه های بسفر و داردانل امکان پذیر بود. این دولت همچنان فکر نفوذ در بالکان را داشت تا بتواند دولت اسلامی بزرگی در آن ناحیه تاسیس کند.
 - بریتانیا که در اندیشه تأمین راه های ارتباطی شرق دور، به ویژه هند و برقراری ارتباط تجاری با آن، خواه از طریق سوئز و دریای سرخ و خواه از راه خلیج فارس و رودهای دجله و فرات بود.
 - فرانسه که از همان ابتدا گویی رسالت دفاع از رعایای نصرانی کاتولیک را به طور کلی در سرزمین شام و دفاع از مارونی های لبنان را به طور خاص برعهده گرفته بود. این دولت همچنان در پی تأمین مصالح خود در آن

^{۲۸} یاقی، دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال، ۸۵.

^{۲۹} داوود دورسون، دین و سیاست در دولت عثمانی، مترجم: منصوره حسینی و داود وفایی (استانبول: نشر اشارات، ۱۳۸۹)، ۱۶.

^{۳۰} Akgündüz-Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, 307.

منطقه و نیز سلطه بر برخی از سرزمین‌های دولت عثمانی در مرزهای شمالی قاره آفریقا و به‌طور خاص در تونس و الجزایر بود.

به جز از این سه دولت بزرگ، کشورهای دیگری مانند اتریش و آلمان نیز به آینده دولت عثمانی می‌اندیشیدند.^{۳۱} همان‌گونه که پیش از این نیز گفته شد، انگلیس‌ها و فرانسوی‌ها رقابت و دشمنی که با روسیه و اتریش داشتند، در یک برهه از زمان طرفدار فروپاشی دولت عثمانی نبودند.

عمده‌ترین عوامل خارجی فروپاشی امپراتوری عثمانی را در نکات ذیل می‌توان خلاصه نمود:

- عقده اروپائیان نسبت به عثمانی‌ها

از آنجا که عثمانی‌ها بیشترین تهاجمات را به اروپا انجام داده و قسطنطنیه را تصرف کرده بودند، اروپائیان کینه صلیبی شدیدتر و عمیقتری نسبت به آنان در مقایسه با سایر مسلمانان در دل می‌پروراندند.

خشم و بغض اروپائیان نسبت به عثمانی‌ها علت دیگری نیز داشت. آن‌گونه که، با فرونشستن امواج پیشروی اعراب مسلمان در اروپا به سبب سقوط دولت اسلامی اندلس در سال ۱۴۹۲، صلیبی‌ها خود را برای حمله و تصرف بقیه جهان اسلام از هر لحاظ آماده کرده و به شدت آرزوی تصرف سرزمین‌های شرقی را در سر می‌پروراندند. اما قدرت نظامی دولت عثمانی، آنان را به هراس انداخت؛ بنابراین نتوانستند از سوی شرق به سرزمین‌های اسلامی نفوذ کنند و مانند جنگ‌های اول صلیبی، بیت المقدس را به تصرف خود درآورند. اروپائیان پس از آن به جای جامه عمل پوشاندن به آرزوی راه انداختن جنگ تمام‌عیار صلیبی، سپاهیان عثمانی را در برابر خود یافتند که سرزمین‌های شان را در خود اروپا مورد هجوم قرار داده و در واقع به مدت چند سده، پایان تهاجمات صلیبی را به تعویق انداخته بودند. هنگامی که دولت عثمانی ضعیف گردید، میدان برای دست اندازی قدرتهای اروپایی به سرزمین‌های عثمانی باز شد!

- جنگ‌های پی در پی با روسیه

در نیمه دوم سده هفدهم خطر جدید و به کلی غیر منتظره پدید آمد که از جانب شمال امپراتوری عثمانی را تهدید می‌کرد. روسیه قدرت می‌گرفت و تهدیدی بود برای دولت عثمانی.

دست یافتن روسیه به آب‌های گرم مدیترانه به روسیه اهمیت زیادی داشت. در اوایل قرن هجدهم هنگامی که پتر کبیر در روسیه روی کار آمد، این کشور تهدید بزرگی هم به دولت عثمانی و هم به اروپای غربی به حساب می‌آمد. پتر کبیر با حکومت مطلقه خود ارتش بزرگی مجهز با وسایل جنگی اروپایی تشکیل داد، کاری که دولت

³¹ Akgündüz-Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, 122-130.

عثمانی به انجام آن هنوز موفق نشده بود. امپراتوری عثمانی که در گذشته ها با قدرت برتر خود باعث ایجاد موازنه قدرت در اروپا شده بود، حالا با ضعف خود نیز سبب ایجاد موازنه میان روسیه و دولت های اروپایی گردیده بود.^{۳۲} روسیه تزاری در زمان کاترین نیز لشکرکشی های موفقیت آمیزی در مقابل عثمانی داشت که دولت عثمانی مجبور به امضای معاهده با او شده پس از مرگ وی که روس ها با گذشت هر روز صاحب قدرت و ساحة حاکمیت بیشتری می شدند، در برابر امپراتوری عثمانی همان سیاستی را در پیش گرفته بودند که سنگ تهداب آن را پتر کبیر گذاشته بود.^{۳۳}

در سال ۱۸۵۳، تزار روسیه نیکلای اول خطاب به سفیر کبیر بریتانیا در مورد عثمانی گفت: «مرد بیمار در برابر ما است، مردی سخت بیمار، هر لحظه ممکن است که به شکل ناگهانی بمیرد.»^{۳۴} روسیه میخواست کار عثمانی باید یکطرفه شود. هم زمان با این، جنگ کریمه میان عثمانی و روسیه به وقوع پیوست. هنگامی که در نیمه دوم سده نوزدهم شورش ها و انقلابات در بالکان آغاز شد، روسیه از آن حمایت نمود. روسیه تزاری به خاطر تصرف سرزمین های تحت تسلط عثمانی سعی زیادی به خرچ دادند که این امر منجر به از دست رفتن برخی سرزمین های عثمانی، امضای معاهدات و پذیرش خواسته های روسیه از سوی دولت عثمانی در برخی از موارد شد. در مقابل، دولت عثمانی تا هنگام برگزاری کنگره برلین (۱۸۷۸)، در برابر روسیه از سوی دولت های غربی مورد حمایت قرار می گرفت.^{۳۵} در واقع دوام عمر عثمانی نیز وابسته به همین مسأله حمایت از سوی قدرت های اروپایی در برابر پیشروی های روسیه بود.

- اعطای امتیاز به بیگانه گان یا کاپیتولاسیون

بر اساس برخی از معاهدات دولت عثمانی با کشورهای اروپایی، امتیازات و حقوقی به آنان داده شد که سبب دخالت آنها در کارهای دولت میشد. این کار غالباً از طریق شهروندان نصرانی موجود در بلاد عثمانی انجام می پذیرفت. اجرای این معاهدات الزامی بود و سبب شد تا رعایای خارجی از سیطره اوامر دولت خارج شوند، مسأله ای که خود باعث ضعف دولت و ایجاد برخی حرکت های شورش می شد.^{۳۶}

³² Lord Kinross, *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Meral Gaspıralı (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 2009), 632.

³³ Ahmed Saib, *Şark Meselesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2008), 41.

³⁴ شهین دخت کامران مقدم، تاریخ کشورهای همجوار ایران (تهران: چاپخانه دانشگاه تربیت معلم، بی تا)، ۱/۳۹۵-۳۹۷.

³⁵ Kinross, *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, 634.

³⁶ Kinross, *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, 85.

- ملی گرایی عرب ها و طرح تاسیس خلافت عربی

منطقه حجاز که در حوزه بحر احمر قرار دارد، در آن زمان از دو شهر مهم یعنی مکه و مدینه تشکیل شده بود. این منطقه مدت ها تحت اداره دولت اسلامی که در مصر تاسیس گردیده بود، قرار داشت. پس از آنکه یاوز سلطان سلیم در سال ۱۵۱۷ مصر را فتح کرد، امیر مکه که تحت نفوذ ممالیک مصر بود، حاکمیت عثمانی را پذیرفت. هنگام تصرف مصر توسط عثمانی ها، امیر مکه شریف برکات ابن محمد حسنی، از خانواده شریف های قطاوه بود. شریف ها از اولاده امام حسن نوه بزرگ حضرت محمد (ص) بودند.^{۳۷}

در سده هجدهم در حجاز و حوالی آن یک سلسله شورش ها و مخالفت ها بر علیه دولت عثمانی صورت گرفت. این شورش ها و عصیان ها از سوی محمد ابن سعود و محمد ابن عبدالوهاب به راه انداخته شده. محمد ابن سعود در سال ۱۷۲۶ موفق شد امارت خود را در منطقه الدرعیة در شمال غرب ریاض اعلام کند. در این دوره محمد ابن عبدالوهاب که قبیله های عرب را به اندیشه سلفیت دعوت می نمود، از سوی محمد ابن سعود مورد حمایت قرار گرفت. پس از این، آل سعود از سوی دولت عثمانی به عنوان شورش شناسخته شده.

ابن سعود و ابن عبدالوهاب که خود را مکلف به نشر اندیشه سلفی می دانستند، در مقابل عثمانی ها که پیرو مذهب حنفی و پابند ارزش های تصوف بودند، قرار گرفتند و برخی از مناطق را از اداره عثمانی ها خارج ساختند. در اوایل سده نوزدهم (۱۸۱۱-۱۸۱۸) میان دو طرف جنگ بزرگی رخ داد. به گونه که دولت عثمانی از والی مصر محمد علی قواللی پاشا خواست تا به خاطر به دست آوردن مجدد اماکن مقدس به حجاز ارتشی بفرستد. والی مصر ارتش خود را به حجاز سوق داد. در پی جنگی که میان دو طرف واقع شد، مکه، مدینه و در کل حجاز از کنترل عبدالله ابن سعود که پس از فوت پدر جانشین وی گردیده بود، خارج شد.

در اوایل سده بیستم در آناتولی اندیشه ترکی - تورانی طرفداران زیادی پیدا نموده بود. پس از این که سلطان عبدالحمید دوم عزل گردید، قدرت به دست اتحادی ها افتاده بود. اندیشه اتحادی ها به عنوان کسانیکه اقتدار را به دست داشتند به گونه طبیعی باعث عکس العمل عربها شده. در این دوره جنبش های قومی که توسط غرب تغذیه میشد، برای نابودی دولت عثمانی در میان اعراب ایجاد گردید. احزاب عربی مانند «حزب المرکزیة و الجمعیة القحطائیة» تحت ریاست عزیز المصری و عبدالکریم خلیل ایجاد شده. همین طور «جمعیة العربیة الفتاة» و نیز حزب «اصلاح» که هدفشان دستیابی عرب ها به قدرت در چهارچوب وجود دولت عثمانی بود، شکل گرفت. این گروه ها خواستار

^{۳۷} حقی اوزون چارشی لی، اسماعیل، تاریخ عثمانی (از فتح استانبول تا مرگ سلطان سلیمان قانونی) ترجمه. ایرج نوبخت (تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۸)،

رسمیت یافتن زبان عربی در نواحی عرب نشین و واگذاری خدمت سربازی به عربها برای خدمت در مناطق عربی بودند.

در همین حال، در اوایل سده نوزدهم (از سال ۱۹۰۸ به بعد) شریف حسین، بزرگ خاندان هاشمی، متولی مکه و امیر حجاز بود و بر تمام منطقه استیلا داشت. هنگامی که عثمانی‌ها در کنار آلمان به جنگ جهانی اول داخل شدند، انگلیس‌ها با شریف حسین تماس برقرار نموده، به وی چنین وعده دادند که در مبارزه عرب‌ها برای به دست آوردن آزادی و استقلال، آن‌ها را یاری و همراهی می‌کنند، مشروط بر اینکه آنان به نفع متفقین در جنگ داخل شوند. بدین ترتیب شریف حسین در حجاز علیه عثمانی‌ها دست به قیام زد.

شریف حسین پیش از ورود به جنگ وانمود می‌کرد که در جهاد اعلام شده از سوی سلطان عثمانی بر ضد متفقین پشتیبان عثمانی‌ها می‌باشد. او سعی می‌کرد که از طریق رهبران ملی‌گرای سوریه و عراق، عرب‌ها را به یک مرکزیت جذب کند. در ۲۳ می سال ۱۹۱۵ رهبران عرب بر آنچه که بعداً «بیانیه دمشق» خوانده شد، توافق کرده بودند. این بیانیه خواستار استقلال همه سرزمین‌های عربی در آسیا بود. در ۲۹ اکتبر سال ۱۹۱۶ شریف حسین با تصرف مکه خود را پادشاه اعراب خواند و انگلستان حکومت او را به رسمیت شناخت. در همین حال، امیر فیصل پسر شریف حسین در سال ۱۹۱۸ به حمایت انگلیس‌ها در سوریه اعلام حکومت کرده انگلیس‌ها به شریف حسین در صورت جنگ در مقابل عثمانی‌ها، وعده تاسیس یک خلافت عربی تحت رهبری او را داده بودند. اما آن گونه که طبیعی نیز بود، انگلیس‌ها شریف حسین را در این خصوص همکاری نکردند. شریف حسین در پایان جنگ گفته بود: «انگلیس‌ها مرا فریب دادند! زیرا قول داده بودند که در مقابل کمک‌های اعراب در جنگ بر ضد عثمانی، او را به‌عنوان خلیفه مسلمانان و فرمانروای همه اعراب منصوب کنند!».

از سوی دیگر، ملی‌گرایان عرب در آغاز جنگ جهانی اول متردد بودند که در کنار کدام طرف قرار گیرند. اغلب ناسیونالیست‌های عرب صف انگلستان و فرانسه را ترجیح دادند. آن‌ها نیز آرزوی داشتن یک کشور متحد عربی را داشتند. اما ناسیونالیست‌ها این آرزوی خود را در عمل نتوانستند به شکل واقعی تحقق بخشند. پس از جنگ جهانی اول، تقریباً همه کشورهای آسیایی عربی به مستعمره‌ها و مناطق زیر نفوذ و سرپرستی کشورهای بزرگ اروپایی تبدیل شدند.^{۳۸}

^{۳۸} زه. ا. لوین، اندیشه‌ها و جنبش‌های نوین سیاسی - اجتماعی در جهان عرب (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸)، ۱۴۱، ۱۴۰.

- جنگ جهانی اول

در ۲۸ جولای سال ۱۹۱۴ در حالی که هنوز یک ربع سده بیستم سپری نشده بود، میان قدرت‌های بزرگ اروپایی جنگ خانمانسوزی آغاز گردید که در نتیجه آن نقشه سیاسی جهان دگرگون شد و بسیاری از دولت‌ها و قدرت‌ها به مرحله جدیدی از حیات سیاسی خود قدم گذاشتند. این جنگ از برجسته ترین حوادث تاریخ بشر است که به گونه مستقیم یا غیر مستقیم نقش بزرگی در تعیین تاریخ سده بیستم در جهان داشته است. نبرد مذکور درست یک سال پس از آن که جنگ‌های بالکان به پایان رسیده بود، آغاز یافت و در این مرحله برای ترکیه عثمانی فرصت آسایش و استراحت نمانده بود.^{۳۹}

جنگ جهانی اول که تا سال ۱۹۱۸ به مدت چهار سال ادامه پیدا کرد، رقابت اتریش و روسیه در خصوص بالکان، اختلاف آلمان و فرانسه در باره الزاس و لورن، رقابت سیاسی - نظامی و اقتصادی بین آلمان و انگلیس، رشد ملی گرایی در اروپا، انبار کردن تسلیحات و آلات جنگی در سطح وسیع توسط دولتهای اروپایی و تشکیل اتحادیه های رقیب از بزرگ ترین عوامل شعله ور شدن این جنگ به شمار میروند. انگلیس، فرانسه و روسیه در این جنگ به نام متفقین؛^{۴۰} آلمان، اتریش و ایتالیا به نام متحدین^{۴۱} یاد میشدند. در این نبرد روسیه، انگلستان و فرانسه برای نخستین بار در تاریخ، در مقابل امپراتوری عثمانی با هم متحد شدند.^{۴۲} هنگامی که جنگ جهانی اول شعله ور گردید، دولت عثمانی که جدیداً از جنگ‌های بالکان رهایی یافته بود، شرایط عمومی برای ورود به این جنگ برایش مناسب نبود. در این دوره اتحاد و ترقی به عنوان یگانه سازمان نیرومند در میدان وجود داشت. انور پاشا، طلعت پاشا و جمال پاشا مغز و روح جمعیت اتحاد و ترقی را تشکیل میدادند. اتحاد و ترقی میدانست که این جنگ برای عثمانی ها می تواند معنی مرگ را داشته باشد.

با آغاز نبرد، در مورد چگونگی ورود به جنگ در بین انور پاشا و سیاستمداران و افسران جوان اختلاف وجود داشت. انور پاشا که به ارتش آلمان سخت علاقه مندی داشت، به این نظر بود که در نزدیکترین وقت، حتا بدون از دست دادن زمان باید به جنگ داخل شده. دیدگاه دیگران به گونه بود که باید حد اقل شش ماه دیگر بی طرفی حفظ شود. اما برخی حوادثی که در ماه سپتامبر ۱۹۱۴ پیش آمد، اشتراک به جنگ را به دولت عثمانی حتمی ساخت. به گفته پروفسور انور ضیا کارال، بیطرف ماندن عثمانی ها تا آخر جنگ، راه نجات نبود؛ چون معلوم بود که در صورت پیروزی متفقین، طوری که پیش از نبرد در خصوص تقسیم خاک‌های عثمانی نقشه‌هایی از طرف دولت‌های متفق طرح ریزی شده بود، بر اساس

^{۳۹} جواهر لعل نهرو، نگاهی به تاریخ جهان (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶)، ۳/۱۱۴۸.

^{۴۰} ایالات متحده آمریکا، ژاپن، صربستان، رومانی، پرتغال، برزیل و یونان نیز در جمع متفقین پیوست.

^{۴۱} امپراتوری عثمانی، مجارستان و بلغارستان در کنار متحدین قرار گرفتند.

^{۴۲} Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)* (Ankara: Türk Kurumu Yayınları, 2017), 9/403.

همان تصمیم تقسیمات صورت می‌گرفت. بدین ترتیب دولت عثمانی با محوریت جمعیت اتحاد و ترقی در ۱۱ نوامبر ۱۹۱۴ در مقابل متفقین اعلام جنگ نمود.^{۴۳}

دولت عثمانی در حالی در کنار متحدین به جنگ داخل شد که بسیاری از سرزمین‌های تحت تسلط خود را در اواخر سده نوزدهم و اوایل سده بیستم از دست داده بودند. به گونه‌ای که، بوسنی و هرزگوین در ۵ اکتوبر ۱۹۰۸ به اتریش ملحق گردید. بلغارستان به تاریخ ۶ اکتوبر ۱۹۰۸ استقلال خود را اعلام نمود. به تاریخ اول اپریل ۱۹۱۰ در آلبانی شورشی به راه افتید. در ۹ می ۱۹۱۰ گریت ضمیمه یونان شده ایتالیا به تاریخ ۲۹ سپتامبر ۱۹۱۱ بر علیه عثمانی‌ها اعلام جنگ داده، به طرابلس (لیبی) و بنغازی حمله نمود. صربستان، بلغارستان، یونان و مونته‌نگرو دست اتحاد به هم داده، به تاریخ ۸ اکتوبر ۱۹۱۲ جنگ بالکان را آغاز کردند. بدین گونه تمام روم‌ایلی، طرابلس و بنغازی از اداره دولت عثمانی خارج شده بود.^{۴۴}

در این دوره مساحت قلمرو عثمانی به ۲۴۱۰۰۰۰ کیلومتر مربع می‌رسید. در اروپا تراکیای شرقی و استانبول، در آسیا آناتولی و سرزمین‌های عربی تحت امر دولت عثمانی بود. در آفریقا مصر و در مدیترانه شرقی قبرس به نحوی وابسته‌گی به امپراتوری عثمانی داشت، اما اداره کننده واقعی این دو سرزمین، بریتانیا بود. ایران مرزهای شرقی امپراتوری عثمانی به حساب می‌آمد. شهرهای شمال شرقی آناتولی چون باتوم، قارص، اردهان و آرتوین به دست روس‌ها افتیده بود. در دریای سیاه به تناسب عثمانی‌ها روسیه نیز صاحب قدرت بود. بصره و نواحی یمن در جنوب امپراتوری به روی تهاجمات انگلیس‌ها گشوده شده بود. در غرب امپراتوری عثمانی، کشتی‌های بریتانیایی هنگام شروع جنگ، تنگه داردانل را زیر محاصره خود گرفته بود. همچنان در این هنگام ارتش عثمانی بالغ بر ۹۰۰ هزار سرباز بود، اما از این میان تنها ۴۰۰ هزار آن تعلیم یافته بودند. این رقم در پایان سال ۱۹۱۵ به ۱۲۹۰۰۰۰ رسید و تا اواخر جنگ این رقم در حال افزایش بود.^{۴۵}

زمانی که عثمانی‌ها به جنگ جهانی داخل شدند، وضعیت اقتصادی و مالی دولت عثمانی به دلیل مغلوبیت‌های پی در پی در نبردها از شرایط خوبی برخوردار نبود. به خصوص در ختم جنگ بالکان اقتصاد دولت در وضعیت بدی قرار داشت. دولت عثمانی دو نیم ماه قبل از آغاز جنگ جهانی (۱۵ اپریل ۱۹۱۴)، از دولت فرانسه ۳۵ میلیون لیره ترکی (۷۳۰ میلیون فرانک) وام گرفته بود.^{۴۶}

⁴³ Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/399.

⁴⁴ Ramazan Hurç, "Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4 (1999), 62.

⁴⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/408.

⁴⁶ Hurç, "Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü", 63.

در ۱۲ اکتوبر ۱۹۱۴ در استانبول اعلام جهاد اکبر از سوی خلیفه مسلمانان به مردم ابلاغ گردید و در سرتاسر مملکت پخش شد. موظفین به خاطر ابلاغ فتوای جهاد به سایر سرزمین های اسلامی اعزام شدند. در میان فرستاده شده گان، بدیع الزمان سعید نوری^{۴۷} و محمد عاکف ارسوی^{۴۸} نیز شامل بودند. بدیع الزمان به آفریقای شمالی و عاکف به حجاز سفر نمودند. اما جهاد اکبر طوری که انتظار می رفت، تاثیرگذار نبود. انگلیس ها کشورهای را که تحت مستعمره خود درآورده بودند، در آن مناطق توسط جاسوسان خود دست به تبلیغات زده، تدابیر از بین بردن تاثیرات فتوای جهاد را گرفته بودند. جاسوسان استخدام شده به نام شیخ، امام و ملا، دست به اغفال مردم میزدند. در نتیجه، اکثر مسلمانانی که در مستعمرات انگلیس به سر میبردند، در صف انگلیس ها قرار گرفتند؛ چون انگلیس ها اعراب را به حصول استقلال امیدوار ساخته بودند.^{۴۹} تی ئی لورنس سرهنگ انگلیسی در حجاز موجد قیامی بر ضد عثمانی ها شده. شریف حسین در حجاز و سید ادیس در عسیر در مقابل دولت عثمانی دست به شورش زدند. در این میان، امام یحیی در یمن و سینوسی ها در لیبیا دولت عثمانی را در این جنگ مورد حمایت قرار دادند.^{۵۰}

دولت عثمانی تقریباً در ده جبهه گوناگون مشغول نبرد بود که مهمترین آن ها جبهات داردانل، قفقاز، کانال، حجاز - یمن، عراق، سوریه - فلسطین، گالیچیا - رومانی و مقدونیه بوده. برجسته ترین و موفق ترین نبرد عثمانی جنگ داردانل بود که در گالیپولی به وقوع پیوست، نبرد داردانل نتایجی را در پی داشت که متفقین تصورش را هم نمی کردند.^{۵۱} جنگ داردانل که بیش از یک سال طول کشید، تلفات زیادی را به هر دو طرف وارد کرد. در این جنگ تلفات انگلیس ها در مجموع به ۲۱۳۹۸۰ تن می رسیده. در مقابل، نظر به ارقام ثبت شده، عثمانی ها ۲۱۳۸۸۲ سرباز خود را در این جنگ از دست دادند.^{۵۲}

هنگامی که عثمانی ها در گالیپولی و ارمنستان دشمن را شکست داده، نیروهای متفقین ناگزیر به عقب نشینی در جبهه اروپا شدند، ترک های جوان از این که در این جنگ در کنار آلمان قرار گرفته بودند، احساس شادمانی می کردند. ولی در این هنگام وضعیت جنگی دگرگون شد و نخستین شکاف در خطوط دفاعی عثمانی در شرق میانه وارد آمد. در اوایل سال ۱۹۱۶ انور پاشا نقشه حمله جدیدی به روس ها را در قفقاز با استفاده از ۲۰۰ گردان سربازانی که از نبرد گالیپولی خلاص شده بودند، کشید، ولی روس ها که در سرمای طاقت فرسا می جنگیدند، توانستند ارزوم را که از نگاه نظامی در موقعیت

^{۴۷} مبلغ و دعوت گر ترک که اکنون نیز در ترکیه جماعت و پیروانی دارد.

^{۴۸} متفکر و شاعر معروف ترک که شعر سرود ملی ترکیه نیز سروده وی است.

^{۴۹} Yavuz Bahadıroğlu, *Bir Devrin Bittiği Yer Çanakkale*, (Ankara: Panama Yayınevi, 2016), 27.

^{۵۰} Hurç, "Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü", 62.

^{۵۱} Yavuz Bahadıroğlu, "Bir Devrin Bittiği Yer Çanakkale", Panama Yayınevi, Ankara, 2016, s.61.

^{۵۲} Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", *DIA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/207.

خاص قرار داشت، تصرف کنند و با سرعت کامل به خاک عثمانی پیشروی نموده، بندر ترابزون را نیز به تسخیر خود درآوردند.

در کنار آن انور پاشا در این هنگام با ضربه شدیدتری مواجه شد و آن اعلامیه شریف مکه و دعوت اعراب به قیام علیه ترک‌ها جهت رسیدن به استقلال بوده. در نتیجه این دعوت، نبرد میان مسلمانان ترک و عرب شعله‌ور گردیده تقریباً تمام پادگان ترک در عربستان به دست اعراب نابود شدند و در دسامبر ۱۹۱۶ دولت انگلیس شریف مکه را به عنوان پادشاه حجاز به رسمیت شناخت. پادشاه جدید حجاز پسر ارشدش فیصل را به فرماندهی نیروهای عرب منصوب کرد که با کمک و رهنمایی لاورنس عربستان به سوی فلسطین و سوریه رهسپار شدند. پس از یک مدت زمان کوتاه نیروهای بریتانیایی به بغداد وارد شدند. در پی آن پادگان‌های بیت المقدس، دمشق و حلب نیز در اندک زمانی ناگزیر به تسلیم گردیدند.^{۵۳} آن گونه که بغداد در ۱۱ مارچ ۱۹۱۷، قدس در ۱۱ دسامبر ۱۹۱۷، شام در اول اکتوبر ۱۹۱۸ و حلب در ۲۷ اکتوبر همین سال به دست انگلیس‌ها و بیروت در ۶ اکتوبر ۱۹۱۷، طرابلس (سوریه) و اسکندرون در ۱۴ اکتوبر ۱۹۱۷ به دست فرانسوی‌ها افتاد.^{۵۴} دولت‌های متفق که یکی از اهداف بزرگ شان تقسیم سرزمینهای عثمانی بود، در جریان جنگ پیمان‌های پنهانی زیادی را به امضا رسانیدند که مهم‌ترین آن‌ها قرارداد آستانه، قرارداد لندن، قرارداد سایکس پیکو (۱۶ می ۱۹۱۶)، قرارداد جان دی مورین و ... بود.

پس از قطعی شدن پیروزی متفقین و ضعف دولتهای متحد به ویژه ناتوانی دولت عثمانی در حفظ سرزمینهای تحت تسلط خود، دولت مذکور تصمیم گرفت که دیگر مقاومتی صورت نگیرد. در همین حال روند اضمحلال ارتش بلغاری آغاز گردیده بود، روندی که بلاخره در ۲ اکتوبر ۱۹۱۸ به پذیرش شرایط تسلیم مطرح شده از سوی متفقین انجامید و چون رابطه دولت عثمانی با آلمان بدین شکل قطع شد، سرنوشت محتوم عثمانی رقم خورد. در جناح متفقین، انگلیس‌ها حق اعزام نیروهای خود را از سالونیک و از طریق تراکیا به استانبول به دست آوردند. این امتیاز جدید، باعث نظارت بریتانیا بر استانبول و تنگه‌ها در خشکه و دریا شد، بدین ترتیب انگلیس‌ها فرصت آن را یافتند تا شرایط نهایی خود را جهت ترک مخاصمه بر دولت عثمانی تحمیل کنند.^{۵۵}

هیئت نماینده‌گان عثمانی در ۲۷ اکتوبر به مُندرس رفتند و در ۳۰ اکتوبر ۱۹۱۸ قرارداد ترک مخاصمه را به امضا رسانیدند. بر اساس شرایط قرارداد مندرس، عثمانی بدون قید و شرط تسلیم می‌گردید و این بسیار خشن تر و دشوارتر از آن بود که بر اعضای مسیحی متحدین تحمیل شده. در ۳۱ اکتوبر ۱۹۱۸، شرایط ترک مخاصمه به اجرا گذاشته شد. نیروهای

^{۵۳} نوئل باربر، فرمانروایان شاخ زربین (از سلیمان قانونی تا آتاترک)، ترجمه عبد الرضا هوشنگ مهدوی (تهران: نشر قطره، ۱۳۹۱)، ۲۲۷.

^{۵۴} Kemal Beydilli, "Osmanlılar", 33/500,201.

^{۵۵} جی. شاول و ازل کورال شاول، تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید، ۵۵۲/۲.

عثمانی سلاح‌های خود را تسلیم کرده، متفقین به اشغال استانبول و سایر شهرهای مهم عثمانی پرداختند. بدین ترتیب امپراتوری عثمانی در اختیار متفقین تحت رهبری بریتانیا قرار گرفت.^{۶۶}

جنگ جهانی اول پس از چهار سال نبرد در حالی که متفقین پیروز میدان برآمدند، بدین شکل پایان یافت و بریتانیا در طول این جنگ به بسیاری از اهداف بزرگ سیاسی خود رسیده همچنان فرصت طلایی برای اروپایی‌ها دست داد، فرصتی که آنان به خاطر دستیابی به آن در طول یک و نیم سده برنامه ریزی نموده، نقشه‌هایی بر سر داشتند. نیروهای بریتانیایی، فرانسوی، ایتالیایی و یونانی به سرزمین عثمانی داخل گردیدند و بسیاری از مناطق آن را تحت تسلط خود درآوردند.^{۶۷}

با شکست عثمانی و متارکه جنگ، رهبران گروه سه نفری ترک‌های جوان (انور پاشا، جمال پاشا و طلعت پاشا) همراه با چند تن دیگر، در شب دوم نوامبر ۱۹۱۸ با یک کشتی باری آلمانی که عازم اودسا بود، از استانبول فرار نمودند. آنان سپس از اودسا به برلین رفته و در آنجا با نام‌های مستعار زنده‌گی می‌کردند؛ چون متفقین پس از پیروزی خواستار استرداد آنان شده بودند تا به اتهام جنایاتی که حکومت آنان مرتکب شده بود، محاکمه شوند. طلعت در آلمان به دست یک تروریست ارمنی به قتل رسید. جمال و انور نخست به مسکو و سپس به آسیای میانه عزیمت کردند و در آنجا یک رشته فعالیت‌های سیاسی جدید را آغاز نمودند.

رخدادهایی از قبیل اشغال سرزمینهای امپراتوری به دست قوای متفقین و قرارداد های صلح پاریس و متارکه مندرس، واکنش‌های زیادی را در میان حکومت و جامعه عثمانی برانگیخت. بسیاری از عثمانی‌ها احساس می‌کردند که تنها راه حل، همکاری و تعامل با متفقین به ویژه بریتانیا میباشد؛^{۶۸} چون در این دوره در آلمان امپراتوری از میان رفته، جمهوریت اعلام گردیده بود. از سوی دیگر امپراتوری اتریش - مجارستان نیز به جمهوریت‌ها تبدیل شده بود. نگرانی سلطان عثمانی محمد ششم از این بود که استانبول را از دست نهد و سلطنت و خلافت از میان برداشته نشود. محمد ششم که میدانست به جز از نزدیکی با انگلیس و فرانسه چاره دیگری برای نجات وجود ندارد، سیاست دوستی و نزدیکی با این دو کشور را در پیش گرفت و سعی بر آن نمود تا با برقراری تماس‌های غیر رسمی، دوستی انگلیس‌ها را به دست آورد.^{۶۹} ولی با گذشت زمان همه چیز دگرگون شد و حکومتی که تحت رهبری مصطفی کمال آتاترک در آنکارا شکل گرفته بود، در

^{۶۶} جی. شاو و ازل کورال شاو، تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید، ۵۵۳/۲.

^{۶۷} خلیل الله مومند، پیشرفت اعجاب انگیز اسلام و انحطاط مسلمین (کابل: انتشارات سعید، ۱۳۹۰)، ۲۰۴.

^{۶۸} مومند، پیشرفت اعجاب انگیز اسلام و انحطاط مسلمین، ۵۶۰.

^{۶۹} Cevdet Küçük, "Mehmed V", *DIA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/422.

سال‌های ۱۹۲۲ و ۱۹۲۴ سلطنت و خلافت را لغو نموده، نظام جمهوریت را اعلام نمود و عمر امپراتوری بزرگ عثمانی پس از شش سده فرمانروایی به پایان رسید.

نتیجه‌گیری

در تاریخ سیاسی جهان در میان تمام دولت‌ها و قدرت‌های بزرگ، امپراتوری عثمانی جای استثنایی دارد. آنچه که به عنوان دلیل به این ادعا می‌توان گفت همانا گسترش ساحت حاکمیت و قلمرو این امپراتوری در سه قاره جهان و تداوم آن بیش از شش صد سال می‌باشد. عثمانی‌ها به‌عنوان یک دولت اسلامی مقتدر دو شهر مقدس (مکه و مدینه) و مرکز فرمانروایی قدرتمندترین دولت‌های پیشین اسلامی (شام، بغداد و قاهره) را زیر سیطره خود داشتند. هنگامی که دو قرن از عمر شش سده ای امپراتوری عثمانی سپری شد، مهمترین شهرها و سرزمین‌های اسلامی زیر اداره و حاکمیت این دولت درآمد و جهان اسلام تحت رهبری عثمانی‌ها اتحاد و یک پارچه گی خود را به دست آورد. در آن دوره در هیچ گوشه از سرزمین‌های اسلامی هیچ فرمانروای وجود نداشت که قلمرو و خاک‌های دولتش با ساحت حکمروایی امپراتوری عثمانی قابل مقایسه بوده باشد.

در عین حال، امپراتوری عثمانی از نگاه زمان آخرین و از لحاظ وسعت بزرگترین امپراتوری در ادامه امپراتوری‌های روم، فارس و عرب به شمار می‌رود. هنگامی که این امپراتوری در اوج عظمت خود به سر می‌برد، کشورهای ترکیه، سوریه، فلسطین، عراق، عربستان، لبنان، اردن، امارات متحده عربی، بحرین، عمان، قطر، یمن، قبرس و کویت امروزی در آسیا؛ اوکراین، اسلواکی، مجارستان، مقدونیه، آلبانی، یونان، یوگسلاوی، مونته‌نگرو، بوسنی و هرزگوین، کرواسی، مولداوی، کوسوو، رومانی، لهستان (پولند) و صربستان در اروپا؛ گرجستان، ارمنستان و آذربایجان در قفقاز؛ مصر، لیبی، تونس، الجزایر، حبشه، سودان، جیبوتی، سومالی، مراکش، اتیوپی، نایجریا، چاد، کینیا و اوگاندا در آفریقا؛ دو طرف دریای سیاه، از دجله و فرات تا نیل و دانوب و بسیاری از سرزمین‌های دیگر از قلب امپراتوری (استانبول) اداره می‌شد.

مردمانی که در این جغرافیای وسیع به‌عنوان تبعه و رعایا زنده گی می‌کردند، منسوب به یک قوم و مذهب نه، بلکه به ملیت‌ها، مذاهب، فرهنگ و عقاید گوناگون تعلق داشتند. اقوام و ملیت‌های مختلف با اصلیت ترک، عرب، پارس، کرد، ارمنی، یهود، صرب، مجار و یونانی با وابسته گی خود به اسلام، مسیحیت و یهودیت و به عنوان سنی و شیعه و هم‌چنان حنفی، شافعی، مالکی و حنبلی و یا هم کاتولیک، ارتدکس و پروتستانت زیر چتر یک پرچم به حیات خود ادامه می‌دادند. امپراتوری عثمانی به عنوان یک نیروی حیاتی در تاریخ سهم دو برابر داشت. نخست از طریق سلطنت‌های موروثی پیشین بار دیگر سبب وحدت مسلمانان در سرزمین‌های آسیایی‌اش شد، ثانیاً از طریق سلسله عثمانی در قلمرو اروپایی به دنیای مسیحی جان تازه دمیده. عثمانی‌ها در کنار این که و سیله اتحاد و پل ارتباطی میان شرق و غرب شدند، خلایی را که پس

از تجزیه دولت های عربی در آسیا و امپراتوری روم شرقی در اروپا ایجاد شده بود، پر کردند و در این جغرافیای بزرگ تمدن جدید و خلاق عثمانی را پدید آوردند.

دولت عثمانی دیوار محافظتی سرزمین های شرق اسلامی از تسلط قدرت های اروپای غربی به شمار میرفت. در مدت حکمروایی عثمانی ها قدرت های غربی عل رغم سعی و تلاش زیاد، آن گونه که پلان داشتند، نتوانستند به سرزمین های اسلامی خصوصاً عربی رخنه کنند. عثمانی ها خدمات شایانی به اسلام نمودند، اما در کنار آن عیبی نیز داشتند. در خصوص مهم ترین نکات قابل توجه در کارنامه های دولت عثمانی از مواردی چون: نشر اسلام در اروپا، دفاع از شهرهای مقدس جهان اسلام، حمایت و دفاع از مسلمانان شمال آفریقا، برقراری وحدت و یک پارچه گی در یک جغرافیای بزرگ اسلامی به ویژه سرزمین های عربی، جلوگیری از نفوذ قدرت های استعماری در خاک های اسلامی ... می توان نام برد.

در کل می توان گفت که دولت عثمانی خدمات ارزنده و مهمی به جهان اسلام و سرزمین های اسلامی انجام داد و در طول شش سده، وحدت و یک پارچه گی جهان اسلام را به گونه ای که نیاز بود، حفظ کرد. اما آن گونه که ابعاد و جنبه های مختلف آن در این پژوهش به بحث گرفته شد، یک سلسله عوامل داخلی و خارجی سبب آن شد که امپراتوری عثمانی نیز همانند سایر قدرت ها و دولت ها پس از سپری نمودن مرحله اوج عظمت، سیر انحطاط خود را پیماید و در فرجام از جنگ جهانی اول به سقوط مواجه شده، سرزمین های زیر تسلط آن تحت عنوان اشغال، استعمار و قیمومیت میان بریتانیا و فرانسه و در کنار آن ایتالیا و برخی قدرت های دیگر اروپایی تقسیم گردیده و یا تغییر شکل داده شود. در این مرحله، قدرت های بزرگ اروپایی مهمترین سرزمین های اسلامی را در بین خود این گونه تقسیم نمودند: عراق، فلسطین، مصر و سودان تحت قیمومیت انگلستان قرار گرفت؛ سوریه و آفریقای شمالی به شمول مراکش، الجزایر و تونس تحت مستعمره فرانسه درآمد؛ طرابلس (لیبی) و برقه به مستعمره ایتالیا تبدیل شده. در کنار آن اسپانیا و سایر دولت های اروپایی نیز در این تقسیمات سهم خود را به دست آوردند. حجاز حکومت ضعیف و ناتوانی داشت و بقیه بخش های شبه جزیره عربستان به صورت امارت های کوچک اداره میشدند که امیران آنها تحت الحمایه سفیران و کنسل های بریتانیا بودند. بدین ترتیب دولت عثمانی که وحدت و یکپارچه گی بخش بزرگی از جهان اسلام را تأمین نموده بود، فروپاشید و در مخروبه های آن جمهوری ترکیه پایه گذاری شده، تمامیت ارضی آن بر اساس معاهده لوزان (سویس) که در ۲۴ جولای ۱۹۲۳ انعقاد یافته بود، مورد توافق قرار گرفت و این کشور وارد فصل جدیدی از حیات سیاسی خود گردید.

فهرست منابع

Akgündüz Ahmed-Öztürk Said, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.

Beydilli Kemal, “Osmanlılar”. *DİA*. Ankara: TDV yayınları, 2008.

Hurç Ramazan, “Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4 (1999).

Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara: Türk Kurumu Yayınları, 2017.

Kinross Lord, *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Meral Gaspıralı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 2009.

Kurşun Zekeriya, “Çanakkale Muharebeleri”. *DIA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Küçük Cevdet, “Mehmed V”. *DIA*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Salahi R. Sonyel, , *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2014.

Saib Ahmed, *Şark Meselesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.

Savaş Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: 3F yayınları, 2007.

Yavuz Bahadıroğlu, *Bir Devrin Bittiği Yer Çanakkale*. Ankara: Panama Yayınevi, 2016.

ام. لو دونالد، و دیگران. تاریخ جهان تحول اندیشه، تمدن و فرهنگ جهان. مترجم. عبدالحسین صدریه. تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۷۷.

باربر نوتل، فرمانروایان شاخ زرین (از سلیمان قانونی تا آتاترک)، ترجمه. عبد الرضا هوشنگ مهدوی. تهران: نشر قطره، ۱۳۹۱.

جی توینیسی آرنولد، تاریخ تمدن، مترجم. یعقوب آژند. بی جا: چاپخانه ایران، بی تا.

جی. شاول استانفورد و کورال شاول، *تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید*، مترجم. محمود رمضان زاده. تهران: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.

چارشی لی حقی اوزون، *تاریخ عثمانی (از فتح استانبول تا مرگ سلطان سلیمان قانونی)* ترجمه. ایرج نوبخت. تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۸.

دورانت ویلیام جیمز و دورانت آریل، *تاریخ تمدن: عصر لویی چهاردهم*. مترجم: پرویز مرزبان-ابو طالب صارمی-عبدالحسین شریفیان. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.

دورسون داوود، *دین و سیاست در دولت عثمانی*. مترجم. منصوره حسینی و داود وفایی. استانبول: نشر اشارات، ۱۳۸۹.

روبرتز ج. ام.، *تاریخ مختصر جهان*. مترجم. محمد علی طالب زاده. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

کاسمینسکی یوگنی آلکسی یویچ، *تاریخ قرون وسطی*. مترجم. صادق انصاری و محمد باقر مومنی. تهران: چاپخانه تهران، بی تا.

کامران مقدم شهین دخت، *تاریخ کشورهای همجوار ایران*. تهران: چاپخانه دانشگاه تربیت معلم، بی تا.

لعل نهر و جواهر، *نگاهی به تاریخ جهان*. تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶.

لوین ز. ا.، *اندیشه‌ها و جنبش‌های نوین سیاسی - اجتماعی در جهان عرب*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸.

مجموعه نویسندگان، *ابن خلدون و دنیای معاصر*. تهران: انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۸.

مومند خلیل الله، *پیشرفت اعجاب انگیز اسلام و انحطاط مسلمین*. کابل: انتشارات سعید، ۱۳۹۰.

مهری مجید بزرگ، *روابط بین الملل (۱۹۴۵-۱۸۷۰)*. قم: انتشارات مهر، ۱۳۸۸.

ندوی ابوالحسن، *رویارویی اندیشه اسلامی و غربی در جهان*. تهران: نشر احسان، ۱۳۸۸.

ندوی ابوالحسن، *کندکاوی در اوضاع جهان و انحطاط مسلمانان*. تهران: نشر احسان، ۱۳۸۸.

یاقی اسماعیل احمد، دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال، ترجمه رسول جعفریان. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵.